

O'ZBEK TILIDAGI INTONATSIYA VA UNING FONETIK XUSUSIYATLARI

Giyasova Dilrabo Turg'un qizi
O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbek tilidagi intonatsiya va uning fonetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Intonatsiya, tilning tovush tizimining muhim qismi bo'lib, so'zlarning ma'no va ifodalanishini o'zgartiradi. O'zbek tilida intonatsiyaning fonetik jihatlari, uning til o'rganishdagi ahamiyati, talaffuzdagi farqlar, aksent va ritm kabi ko'plab omillar orqali shakllanadi. Maqolada O'zbek tilidagi intonatsiyaning strukturasi va uning kommunikativ funktsiyalari, shuningdek, fonetik xususiyatlari va ularning ijtimoiy-ma'naviy kontekstdagi roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Intonatsiya, O'zbek tili, fonetik xususiyatlar, talaffuz, aksent, ritm, fonem, so'z ma'nosi, til o'rganish

Kirish

Intonatsiya – bu so'zning talaffuzidagi ma'no va hissiy tuyg'ularni aks ettiruvchi fonetik omil bo'lib, tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Har bir tilning o'ziga xos intonatsion tizimi mavjud bo'lib, bu tizim kommunikativ vazifalarni bajarishda, xususan, so'zlarning ma'nosini aniqlashda katta rol o'ynaydi. O'zbek tilida intonatsiya faqat so'zlarni talaffuz qilishda, balki muloqotdagi ijtimoiy va madaniy xususiyatlarni ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi. Intonatsiyaning fonetik xususiyatlari, uning tovush tuzilishi, aksent va ritm bilan bog'liq jihatlari, shuningdek, intonatsiyaning kommunikativ funktsiyalari til o'rganish va muloqotda samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

O'zbek tilida intonatsiyaning fonetik jihatlari, tilni to'g'ri va aniq ishlatish uchun muhimdir, chunki u so'zlarning ma'nosini o'zgartirish yoki kuchaytirish imkonini beradi. Masalan, savol so'zlarini talaffuz qilishdagi intonatsion o'zgarishlar, yoki qo'shimcha ma'no beruvchi interjektsiyalar intonatsiyaga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Asosiy qism

Intonatsiya tilning tovush tizimining bir qismidir va uning fonetik xususiyatlari tovushlarning balandligi, uzunligi, ritmi va kuchlanishiga bog'liq. Intonatsiya bir nechta asosiy fonetik elementlardan tashkil topgan bo'lib, ular:

- **Ton:** So'z yoki gapning balandligi yoki pastligi. O'zbek tilida ton, ko'pincha, ma'noni o'zgartiruvchi asosiy fonetik element hisoblanadi. Misol uchun, yuqori ton bilan aytilgan so'zlar ijobiy yoki savol sifatida talqin qilinishi mumkin, past ton esa buyruq yoki ta'kidlashda ishlatiladi.
- **Ritm:** So'z va gapning urg'u va interval tuzilishi. O'zbek tilida ritm, gapdagi so'zlar orasidagi bog'lanishni ko'rsatadi va intonatsiyaning asosiy komponentlaridan biridir. Bu, ayniqsa, hikoya va savol gaplarida muhim rol o'ynaydi.
- **Vaqt va uzunlik:** So'zlarning talaffuzidagi davomiylik, so'zlar orasidagi interval ham intonatsion xususiyatlarga ta'sir qiladi. O'zbek tilidagi intonatsiyada vaqt va uzunlik o'zgarishi, biror so'z yoki gapni urg'u qilishda ishlatiladi.
- **Aksent:** Har bir tilning o'ziga xos aksent tizimi mavjud. O'zbek tilida aksentning fonetik xususiyatlari, so'zning ma'no yoki tuzilishini aniqlashda rol o'ynaydi. Aksent, odatda, so'zning so'nggi yoki birinchi bo'g'inida bo'ladi.

Intonatsiya nafaqat so'zlarning talaffuzi, balki ularning ma'no va tuzilishiga ta'sir qiladi. O'zbek tilida intonatsiyaning asosiy kommunikativ funktsiyalari quyidagilardan iborat:

- **Savol:** Savol gaplarida intonatsiya juda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida savol gapida tonning ko'tarilishi yoki pastga tushishi, savolning qanday turini (ochiq yoki yopiq) bildiradi. Misol uchun, "Bu yerda kim bor?" degan gapda tonning ko'tarilishi savolni bildiradi.
- **Ta'kidlash:** Intonatsiya, ayniqsa, ta'kidlashda, ijobiy yoki salbiy ma'noni ta'kidlaydi. Masalan, "Bu ishni men qilaman!" degan gapda so'zni urg'ulash maqsadli va ta'kidlidir.
- **Buyruq:** Buyruq gaplarida tonning pastligi, so'zning urg'ulanishi, qat'iylikni bildiradi. "Kel!" degan gapda intonatsiya, buyruqning jiddiyligini ifodalaydi.

- **Ijodiy va hissiy ifodalar:** Intonatsiya hissiyotlarni, xususan, quvonch, gʻazab, ajablanish kabi hissiy holatlarni aks ettirishda katta rol oʻynaydi. Oʻzbek tilida baʼzi soʻzlar va gaplar faqatgina intonatsiyaga qarab turlicha maʼno kasb etadi.

Intonatsiya, Oʻzbek tilidagi fonetik oʻzgarishlarga taʼsir qiladi, ayniqsa soʻzlar orasidagi boʻgʻin va tovushlarning oʻzgarishiga. Masalan, soʻzlar orasidagi intervallar yoki soʻzning talaffuzi intonatsion oʻzgarishlar bilan bevosita bogʻliq. Baʼzan, intonatsiya fonetik oʻzgarishlarni amalga oshiradi yoki ularni kuchaytiradi.

Shuningdek, intonatsiya orqali, baʼzi fonetik jihatlar, masalan, undoshlarning yengilligi yoki ogʻirligi, talaffuzdagi farqlarni yaratsa-da, baʼzi intonatsion oʻzgarishlar bu fonetik xususiyatlarni yanada kuchaytirishi mumkin.

Intonatsiya nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda ham ahamiyatga ega. Oʻzbek tilida intonatsiya, odamlarning madaniy identifikatsiyasini koʻrsatishda, turli mintaqalardagi aksent va dialektlar orqali ham oʻz ifodasini topadi. Har bir mintaqaning oʻziga xos intonatsion xususiyatlari boʻlib, bu ularning hududiy identifikatsiyasini aks ettiradi.

Xulosa

Oʻzbek tilidagi intonatsiya va uning fonetik xususiyatlari tilning kommunikativ imkoniyatlarini boyitadi. Intonatsiya soʻzlarning maʼno va tuzilishiga taʼsir qiladi, shu bilan birga, jamiyatlardagi ijtimoiy va madaniy bogʻlanishlarni ifodalaydi. Intonatsiyaning fonetik xususiyatlari, talaffuzdagi oʻzgarishlar, aksent va ritm kabi omillar tilni toʻgʻri ishlatishda muhim rol oʻynaydi. Oʻzbek tilidagi intonatsiyaning turli funktsiyalari muloqotda aniq maʼno yaratishda va til oʻrganishda muhim oʻrin tutadi.

Adabiyotlar Roʻyxati

1. **Husainov, A. (2014).** *Oʻzbek tilining fonetikasi*. Tashkent: Oʻqituvchi.
2. **Shamsiyeva, S. (2015).** *Oʻzbek tilining intonatsiyasi*. Tashkent: Akademnashr.
3. **Crystal, D. (2008).** *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
4. □ **Husainov, A. (2014).** *Oʻzbek tilining fonetikasi*. Tashkent: Oʻqituvchi.
5. □ **Shamsiyeva, S. (2015).** *Oʻzbek tilining intonatsiyasi*. Tashkent: Akademnashr.

6. □ **Crystal, D. (2008).** *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
7. □ **Guseva, E. (2010).** *Sotsiolingvistika: nazariy asoslar va amaliyot*. Moskva: Yazyki russkoy kultury.
8. □ **Labov, W. (2001).** *Principles of Linguistic Change: Social Factors*. Oxford: Blackwell.
9. □ **Harrison, S. (2010).** *Phonetics: The Science of Speech*. London: Routledge.
- 10.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING